

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VORT SOGNS HISTORIE I 100 AAR

Indledning af

FORFATTEREN *SALOMON J. FRIFELT*

HISTORISK FORLAG

MCMLVI

RANDERS AMT

Grænser, Omraade og Størrelse. Randers Amt. omtrent midt paa Jyllands Østkyst, begrænses mod N. af Aalborg Amt (Hindsted Hrd.), fra hvilket det for største Delen skilles ved Mariager Fjord, mod V. af Viborg Amt (Rinds, Nørlyng, Sønderlyng, Middelsom og Hovlbjærg Hrdr.), fra hvilket det for en stor Del skilles ved Skals Aa og noget af Gudena, mod SV. af Aarhus Amt (Sabro, V.-Lisbjærg og Hasle Hrdr.) og mod Ø. af Kattegat. Amtets Størrelse er 2466,8 km² (246,679 ha); af de jyske Amter er kun Tisted og Vejle mindre. Af det samlede Fladeindhold udgør Købstæderne 50,9 km². Vandarealerne, som er medregnede, udgør 2058 ha. Øen Anholt hører til Amtet.

Geologiske Forhold. Istids-Aflejringerne Underlag hører over det meste af Amtet til Kridtformationen, men Skrivekridt findes dog kun over et mindre Omraade ved Kysten mellem Mariager Fjord og Randers Fjord. Det kommer til Syne adskillige Steder mellem Aamølle og Skarodde. Ved Skarodde brydes det i 5 store Kridtbrud til Anvendelse i Cementfabrikationen; det naar op til 20 m o. H. Lidt sydligere, i Assens, naar Kridtet op til 15 m o. H. i en Boring ved Vandværket. Ogsaa fra Grave N. for Trudsholm, N. for Binderup og ved Dalbyneder kendes det. I Cementfabrikkernes Kridtbrud er der fundet en Mængde Forsteneringer, deriblandt enkelte meget sjældne og pragtfulde. Det Nyere Kridt danner Underlaget for Istids-Aflejringerne S. for Skrivekridtet til en Grænse, der forløber fra lidt Ø. for Katbjærg Odde ved Mariager Fjord mod SØ. omtrent til Nørbeg, saa drejer den om i østlig Retning og bugter sig Ø. om Randers, over Aarslev ud til Kattegat ved Rugaard i Dyrsland. Randers Amts Nyere Kridt er for største Delen Blegekridt, men der forekommer dog ogsaa Bryozokalk og Saltholmskalk. Paa Mariager Fjords Sydkyst findes Bryozokalk lige V. for Kridtbruddene ved Skarodde; her var der, særlig paa Chr. IV's Tid, en betydelig Brydning af Kalk. Paa Gaarden Jomfrubakkens Jorder findes der Blegekridt; det naar op til 22 m o. H. og brydes i et Brud i Skrånten ved Kysten. Mellem Jomfrubakken og

Voldstedlund kan Blegekridtet iagttages flere Steder i Brinker og Smaagrave. I Egnen S. for Mariager findes der Grave i det bl. a. ved Ejstrup, Kovsted, Bjærgegrav St., Raasted og Borup, og i Egnen V. for Randers Fjord ved Dalbyneder og Dalbyover, Ø.-Tørslev og Hald, og SØ. for Randers bl. a. ved Hørning, Aarslev, Tustrup, Clausholm, Lime og Skader. Ved Kysten af Dyrsland optræder Saltholmskalk med underordnede Lag af Blegekridt. N. for Grenaa Havn ligger Bredstrup Klint, der næsten er et eneste stort Brud, hvor Kalken fra gammel Tid har været benyttet til Brænding; længere mod N. findes Sangstrup Klint og Karleby Klint. Af Tertiærformationens Aflejringer indtager det paleocæne Kertemindeler et ret stort Omraade i det sydlige Dyrsland og anvendes flere Steder som Mergel. I Klinten ved Rugaard findes saavel Kertemindeler med Forsteneringer som graat, kalkfrit Ler. Paa Helgenæs optræder der Plastisk Ler, som foraarsager Udskridninger i Klinerne; det er ogsaa fundet i Skovsgaards Lergrav ved Mariager Fjord. I Katbjærgodde Gaards og i Lilleborgs Lergrave ved Mariager Fjord findes mellemoligocænt Septarieler og øvreoligocænt, glaukonitholdigt Glimmerler. Septarieleret findes ogsaa ved Faarup. Oligocænet optræder endvidere i den sydvestlige Del af Amtet, hvor det kendes fra Alstrupgaard ved Galten og fra Selling. Randers Amts Istids-Aflejringer bestaar overvejende af Moræneler; dog findes der ikke ubetydelige Omraader med lagdelt Sand og Grus, navnlig S. for Mariager Fjord og over største Delen af Dyrsland, hvis østligste Del N. og S. for Grenaa dog indtages af Moræneler. Fremhæves bør de mægtige Grusaflejringer i det sydøstlige Dyrsland ved Glaved, der er rige paa Blokke af Saltholmskalk, som samles for at anvendes til Kalkbrænding. I Randers Amt findes nogle af Jyllands mærkeligste Tunneldale, gennem hvilke Indlandsisens Smeltevand havde Afløb mod V., da under den sidste Istid Indlandsisen naaede længst mod V. i Jylland. I den sydlige Del af Dyrsland findes mægtige Randmorænebakker, der omkranser Kalvø Vig og

Æbeltoft Vig og fortsætter sig sydpaa i Mols Bjærg og Helgenæs; de er fra den Tid, da Indlandsisen endnu naaede et Stykke ind i Dyrslund fra Kattegat. Saltvandsalluvium indtager en ret betydelig Strækning af Kystlandet mellem Mariager Fjord og Randers Fjord; det gaar ind i Gudenaas Dal og lidt forbi Langaa; det følger Grund Fjord og gaar forbi Allingaabro mod NØ., S. om det højere Land N. for Ørsted. til Kattegat. Fra Allingaabro gik der desuden et Sund mod S. og SØ. forbi Pindstrup og gennem Kolindsund til Kattegat S. for Grenaa. Landet her laa i Køkkenmøddingetiden henimod 7 m lavere end nu. Paa Anholt indtager Saltvandsalluvium hele den større østlige Del af Øen; det danner mægtige Systemer af Strandvolde, der støtter sig paa Istids-Aflejringerne, som i Form af stenet Sand over lagdelt Sand indtager den vestlige Del af Øen, V. for Anholt By. Strandvoldene straalere ud mod N., NØ. og Ø. fra Kisthøj 1300 m S. for Kirken; de naar en Højde af indtil 10 m. Ogsaa i den store Lavning mellem Bakkerne V. for Byen findes der Saltvandsalluvium. Strandvoldene er delvis dækkede af Klitter, der kan bestaa af saa grovt Flyvevand, at det snarest bør kaldes Flyvegrus.

Overfladen kan væsentlig deles i 3 Afsnit: 1) Partiet mellem Mariager Fjord, Skals Aa og Randers Fjord; det er i den vestlige Del temmelig højtliggende og stærkt bakket (Hohøj, 110,5 m) og sænker sig mod Ø. til det lave Kystland; af de smaa Vandløb, der løber til alle Sider, er Kastbjerg Aa (til Mariager Fjord) det største. 2) Fortsættelsen af Midtjyllands Højdeparti mellem Randers Fjord og Aarhus Bugt, et til Dels stærkt bakket Terræn, højest mod V. og SV. (Lysnet, 131 m) med stærkt indskaarne Aadale mellem Bakkerne; det største Vandløb er Alling Aa (til Randers Fjord). 3) Dyrslund, den mellem Randers Fjord og Aarhus Bugt udskydende Halvø, i hvis forgrenede Sydvest- og Begtrup Vig, skilte ved Helgenæs, og Kalvø Vig skærer sig ind; Dyrslund har kun ringe Højder, imellem hvilke store Lavninger — størst er den, hvori den udtørrede Sø Kolindsund ligger, og hvori Grenaaen flyder —, naar undtages ved Nordkysten (Høgebjærg, 74 m) og især mod S. omkring Kalvø Vig (Kalvø Bavnehøj, 102 m) og paa Mols (Agri Bavnehøj, 137 m, og Ellemandsbjærg, 99 m).

Hvad Jordbundsforholdene angaar, er der hyppig Afveksling mellem frugtbare og magre Strøg. ofte med ret bratte Overgange. I det hele har den vestl. Del bedre Jorder end den østl.; af de magre Sandjor-

der og Heder findes de fleste langs Mariager Fjord og Kattegat; en Del af Jorderne er kalkholdige. Ved Matr. gik der gnmstl. 17 Td. Ld. paa 1 Td. Hartk. (588 Td. H. paa 1 Kvadratmil, svarende til Takst 11,5); i gnmstl. Frugtbarhed er det det bedste af de jyske Amter. For øvrigt menes, at Amtet (ligesom Maribo Amt) bonite- redes vel højt.

Arealets Udnyttelse. Det besaaede Areal var 15. juli 1919 113,243 ha (deraf Hvede 2026, Rug 16,289, Byg 14,413, Havre 35,593, Blands. til Modenhed 8924, Kartoffler 8548, Foderroer 24,370); Brakarealer udgjorde 7746 ha, Grønfoder og Græsningsar. 78,613, Haver. Hegn o. l. 3026, Tørvemoser 2593, Skove og Plantager 20,033, Heder og Lyngbakker 9792, Klitarealer, Stenmarker o. l. 2680. Kornarealet udgør her — som i de to andre østjyske Amter — en større Del af det landbrugsmæssigt udnyttede Areal — om end noget mindre end i disse — end i de andre nørrejyske Amter. Af de sønderjyske Amter overgaas Randers Amt i saa Henseender kun af Sønderborg Amt. Indenfor Kornarealet indtager Havren det største Areal. Dyrkingen af Hvede og navnlig af Byg er her i de to andre østjyske Amter mere udbredt end i den øvrige Del af Nørrejylland. Rodfrugtarealet er forholdsvis stort. Af de andre jyske Amter overgaas Randers i saa Henseende kun af Aarhus Amt. Skovarealet er meget betydeligt som i Østjylland overhovedet. Hedearealet er forholdsvis lille. Af Flyvesands- og Klit- arealer findes en Del, hovedsagelig paa Anholt. Ved Udgangen af 1922 var der i Amtet i alt 250 Plantager, som stod under Hedeseiskabets Tilsyn, med et samlet Areal af 6630 ha, deraf tilplantet 4685 ha.

Det hele Ager og Egn Hartkorn, sammenlagt med det halverede Skovskyldshartkorn (83 Td.) udgjorde 1. Januar 1905 23,858 Td., deraf var Købstædernes Jorder ansat til 491 og Landdistrikternes til 24,367 Td. Hartkornet i Landdistrikterne fordelte sig saaledes, at der fandtes 134 større Landbrug paa 12 Td. H. og derover med i alt 3562 Td. H., 4939 Bøndergaarde (1—12 Td. H.) med 18,651 Td. H., 9905 Huse (under 1 Td. H.) med 2040 Td. H., samt forskellige Jordlodder med i alt 114 Td. H. Endvidere fandtes 1465 jordløse Huse i Amtet. I Aarene 1901-23 oprettedes 1629 Statshusmandsbrug i Amtet, hvilket er flere end i noget andet af Landets Amter. Statskassens Udlaan til disse udgør 9,783,475 Kr.

Ved Vurderingen til Ejendomsskyld 1924 udgjorde den saml. Vurderingssum i Amtet 456.6 Mill. Kr., her-

af for Ejendomme i Købstæderne 130,9, i Landdistrikterne 325,8 Mill. Kr. Den samlede Jordværdi (Grundværdi) udgjorde 213,9 Mill. Kr., heraf i Købstæderne 46,9 og i Landdistrikterne 167,0 Mill. Kr.

Husdyrhold. Der fandtes 16. Juli 1923 35,763 Heste (1914: 38,304), 144,117 Stk. Hornkvæg (157,910), deraf 73,860 Køer (79,566), 3412 Geder (2995), 25,374 Faar (39,688) og 152,864 Svin (131,902). Antallet af Heste er forholdsvis stort. Ved en Sammenligning med de to andre østjydske Amter findes navnlig Faareholdet at være stort. Det er dog gaet stærkt tilbage. Ved dette Aarhundredes Begyndelse var Antallet af Faar henved 4 Gange saa stort som nu. Af bedækkende Hingste hører det overvejende Antal til den jydske Race; blandt Tyrene er den jydske og den røde, danske Malcerace omtrent lige stærkt repræsenteret. Af Ornerne tilhører de fleste Landracen. Indenfor Fjerkræavl er Høsehødet ret udbredt og i stærk Stigning; der fandtes i 1923 c. 479,000 Høns og c. 389,000 Kyllinger. Desuden fandtes c. 2300 Kalkuner, c. 24,500 Ænder og c. 16,000 Gæs. Af Kaniner fandtes c. 1100; af Bistader c. 3900.

Befolkning. Amtet havde 1. Februar 1921 142,045 Indb. (1769: 45,721, 1801: 49,858, 1850: 72,360, 1901: 118,586), deraf havde Købstæderne 39,676 el. 27,9 pct. (1801: 6822 el. 13,7 pct., 1850 11,268 el. 15,6 pct. 1901: 28,856 el. 23,3 pct.) og Landdistrikterne 102,369. Folketætheden i Landdistrikterne, c. 42 Indb. pr. km², er lavere end i Aarhus, Vejle og Sønderborg Amter, men overgaar alle andre jydske Amter. Efter Erhverv fordelte Befolkningen 1911 sig i flg. Grupper: 4797 levede af immateriel Virksomhed, 59,088 af Landbrug, 798 af Gartneri, 681 af Skovbrug, 1697 af Fiskeri, 30,838 af Haandv. og Industri, 10,896 af Handel og Pengeomsætning, 4884 af Transportvirksomhed, 7574 af Tyendegerning o. l., 4834 af egne Midler, 3288 væsentligst af offtl. Understøttelse, 1539 var uden angivet Erhverv.

Finanser. Amtskommunens finansielle Forhold 1921-22 (i 1000 Kr.). Udskrivning paa Amsraadskredsens Hartkorn 405, Ejendomsskyld 1612. Af Udgiftsposterne var de væsentligste: Fattigvæs. (herunder tilskud til Amtsfattiggassen) 82, Bidrag til Amtsskolefonden 85, Rets- og Politivæsen 202, Medicinalvæs. 549, Vejvæsen 629. Amsrepartitionsfondens Aktiver 31. Marts 1922: 3497, deraf faste Ejendomme 1740, dens Gæld 2401. For Sognekommunernes Vedkommende anføres flg.: Hartkornsskat 616, Ejendomsskyld 2404. Opholdskommuneskat 2362. Erhvervskommuneskat 25,

Aktieselskabssk. 28, Afgifter efter Næringsloven m. fl. Love 31, Formue- og Erhvervsindtægter 71, Naturalarbejde udenfor Paaligningen var ansat til 22. Sognekommunernes væsentligste Udgifter var: Fattigvæs. 849, Hjælpekasser 115, Arbejdsløshedshjælp 334, Alderdomsunderst. 1122, Skolevæs. 1146, Vej- og Kloakvæsen 591. Aktiver 31. Marts 1922: 7300, deraf faste Ejendomme 4895, Gæld 4065.

Inddeling. Amtet bestaar af Købstæderne: Randers, Hobro, Mariager, Grenaa og Æbeltoft, og Herrederne: Onsild, Gerlev, Nørhald, Støvring, Galten, Rovsø, Sønderhald, Nørre-Dyrs, Sønder-Dyrs, Mols og Øster-Lisbjerg.

Amtet samtlige Landkommuner danner een Amsraadskreds. Amsraadet har 13 valgte Medlemmer. Amtet har 76 Sognekommuner (incl. Æbeltoft Købstads Landdistrikt). Amtet udgør en Del af 6. Landskreds. M. H. t. Valg til Folketinget danner det een Amtskreds med 6 Opstillingskredse.

I gejstlig Henseender hører Amtet til Aarhus Stift og omfatter 5 Provstier: 1) Nørhald, Gerlev og Onsild Hrd.r.s, der omfatter Købstæderne Hobro og Mariager og samtlige Sogne i disse Herreder, samt Raasted S. af Støvring Hrd., 2) Støvring og Galten Hrd.r.s, der omfatter Randers Kbst. og samtlige Sogne i disse Hrd.r. med Undtagelse af Raasted og Halling Sogne. 3) Rovsø og Sønderhald Hrd.r.s, der omfatter samtlige Sogne i disse Hrd.r., samt Halling S. af Galten Hrd.. 4) Nørre- og Sønder-Dyrs Hrd.r.s, omfattende Grenaa Kbst., samtlige Sogne i disse Hrd.r., samt Skarresø S. af Ø.-Lisbjerg Hrd. og 5) Ø.-Lisbjerg og Mols Hrd.r.s, der omfatter Æbeltoft Kbst. og samtlige Sogne i disse Hrd.r., undt. Skarresø S.

Amtet hører til flg. Politikredse: 1) (Politikr. Nr. 42) Grenaa Kbst., samt Nørre-Dyrs og en Del af Sønder-Dyrs Hrd. og Æbeltoft Kbst., samt Mols Hrd. og en Del af Sønder-Dyrs Hrd. (Grenaa), 2) (Nr. 43) Rovsø og en Del af Sønderhald Hrd., samt Øster-Lisbjerg og en Del af Sønderhald Hrd. (Randers), 3) (Nr. 44) Randers Kbst., samt Nørhald, Støvring og Galten Hrd. (Randers), 4) (Nr. 45) Mariager Kbst. og Gerlev-Onsild Hrd. (undt. Glenstrup, Sønder-Onsild, Nørre-Onsild, Hornum, Snæbum og Skellerup Sogne) samt Hellum Hrd. (Hadsund) og 5) (Nr. 46) Hobro Kbst., Gislum og Rinds Hrd., samt de 6 under Nr. 45 nævnte Sogne af Gerlev-Onsild Hrd. (Hobro).

Amtet deles i flg. Retskredse: 1) (Retskr. Nr. 57) Grenaa Kbst. samt Nørre- og en Del af Sønder-Dyrs

Hrd. (Grenaa), 2) (Nr. 58) Æbeltoft Kbst. samt Mols Hrd. og en Del af Sønder-Dyrs Hrd. (Æbeltoft), 3) (Nr. 59) Rovsø og en Del af Sønderhald Hrd. (med Hovedtingsted i Randers og Bitingsted i Ørsted for Ørsted, Holbæk, Udby, Vore og Estruplund Sogne af Rovsø Hrd.), 4) (Nr. 60) Øster-Lisbjerg med en Del af Sønderhald Hrd. (Hornslet), 5) (Nr. 61a) Randers Kbst. (Randers), 6) (Nr. 61 b) Nørhald, Støvring og Galten Hrdr. (Randers), 7) (Nr. 62) Mariager Kbst. og Gerlev-Onsild Hrdr., undt. Glenstrup, Sønder-Onsild, Nørre-Onsild, Hornum, Snæbum og Skelierup Sogne (Mariager), og endvidere hører Hobro Kbst. og disse 6 Sogne til 8) (Nr. 63) Hobro Kbst., Gislum og Rinds Hrdr. med de under Nr. 62 nævnte Sogne af Gerlev-Onsild Hrdr. (Hovedtingsted i Hobro).

Amtet hører til Østjydske Nævningskreds. Det udgør Randers Amtslægekreds, der deles i 6 Lægekredse: 1) Randers, 2) Rovsø (i Randers), 3) Øster-Lisbjerg (i Hornslet), 4) Nørre-Dyrsland (i Grenaa), 5) Sønder-Dyrsland (i Æbeltoft) og 6) Mariager Lægekreds. Amtslægen bor i Randers. Amtet hører til 4. Udskrivningskreds med Undtagelse af Hobro Kbst., der hører til 5. Udskrivningskr. Det deles i 4 Skattekrede: 1) Hobro, 2) Randers, 3) Rovsø m. fl. Hrdr.s og 4) Grenaa. Amtet udgør 2 Skyldkredse: 1) Skyldkredsen for Randers Amtsraadskreds og 2) Randers Skyldkreds. Amtsraadskredsens Skyldkreds deles i 7 Vurderingskredse: 1) Hobro, 2) Gerlev-Rovsø Hrdr.s, 3) Støvring-Galten Hrdr.s, 4) Sønderhald Hrdr.s, 5) Grenaa, 6) Æbeltoft og 7) Øster-Lisbjerg Hrd.s

M. H. t. Oppebørselen af Skatter deles Amtet i 2 Amtstuedistrikter: 1) Randers og 2) Æbeltoft. En Del af Amtet (Skødstrup, Hjortshøj, Egaa, Mejly og Størstedelen af Todbjerg S.) hører under Aarhus Amtstue.

Historie. Randers Amt udgjorde i Middelalderen Dele af Ommersyssel (Onsild, Gerlev, Støvring og Nørhald Hrdr.) og Aabosyssel (Galten, Sønderhald — med Rovsø, som først opstod senere —, Nørre-Dyrs, Sønder-Dyrs, Mols og Ø.-Lisbjerg Hrdr.). I det 16. Aarh.s Beg. hørte Støvring, Nørhald og Onsild Hrdr. indtil 1517 under Skanderborg Len. var derefter særligt bortforleenede indtil 1536, lagdes saa under Aarhusgaard Len indtil 1547 og 1552, da de indlemmedes i det nyoprettede Dronningborg Len. Dette omfattede ogsaa fra 1548 og 1552 Gerlev og Galten Hrdr., som tidligere havde udgjort Tordrup Len, og fra 1580 Rovsø Hrdr., der indtil da havde dannet et særligt Len. Det

andet Hovedlen inden for Amtet var Kalvø som hele Tiden igennem omfattede Nørre- og Sønder-Dyrs, Mols, Sønderhald og Ø.-Lisbjerg Hrdr. Efter 1660 bevarede Kalvø Len som Kalvø Amt indtil 1793 (undtagen 1671-83, da det var forenet med Havreballegaard og Stjerneholm Amter). Dronningborg Amt omfattede Onsild, Gerlev, Nørhald, Rovsø, Galten m. fl. Hrdr. og forenedes 1716 med Silkeborg og Mariager Amter. Endelig oprettedes ved Res. af 4. September 1793 det nuværende Randers Amt.

De vigtigste Fortidsminder. I arkæologisk Henseende frembyder Randers Amt ikke ringe Interesse. Alleerede først i den ældre Stenalder eller mulig endnu lidt tidligere blev Egnen taget i Brug, og under hele Køkkenmødding-Perioden var den et yndet Opholdssted. Efter sin Form — som dog dengang, under Landsænkningen, var en noget anden end nu —, med den lange Kystlinie, med Bugter, Vige og Fjorde, hvor Skaldyr yngede i Mængde, og med store Skovstrækninger, der øjensynlig har rummet meget jagtbart Vildt, maatte Amtet frembyde de bedst mulige Livsbetingelser for Datidens Fisker- og Jægerbefolkning. Køkkenmøddingen, tilmed af betydelig Størrelse, er trufne mangfoldige Steder, saaledes bl. a. ved Mejlgaard (en af de allerstørste og mægtigste, som kendes i Landet), flere Steder ved Kolindsund, ved Mariager Fjord (bl. a. Aa Mølle), Randers Fjord og Grund Fjord. Ogsaa ældre Stenalder Boplads af noget anden Art kendes i ikke ringe Antal, nogle endog meget store, saaledes østligst paa Dyrsland (bl. a. ved Stokkebro), ved Randers Fjord og Ovsenbækken ved V.-Alling. Øjensynlig har Flint, velegnet til Redskabsbrug, været tilstede i Mængde, og dette Forhold har ligeledes spillet en Rolle i hele den yngre Stenalder. Bebyggelsen bredte sig nu fra Kysterne indover. Langt mere end 500 Megalitgrave og stensatte Gravkister fra den yngre Stenalder er paaviste i Amtet, dog ret ulige fordelte. I Galten, Støvring og Rovsø Hrdr. optræder kun enkelte; derimod er de talrige dels i Onsild Hrd., dels paa Dyrsland samt paa Mols og i Ø.-Lisbjerg Hrd., i hvilket sidste de særlig er knyttede til en bestemt Strækning i Torsager-Kalvø-Egnen. Nogle af Amtets store Stengrave hører til de ypperste i deres Art, saaledes især en Runddyse ved Knebel paa Mols og to af en fælles Høj dækkede mandshøje Jættestuer ved Snæbum nær Hobro. Af de mindst 5000 Gravhøje, som er paaviste rundt om i Amtet, tilhører sikkert adskillige for den oprindelige, nedre Dels Vedkommende, den yngre

Stenalder. I Forbindelse med Bopladsfund og talrige andre Oldsagfund — paa hvilke navnlig Dyrsland er rigt — vidner de om den yngre Stenalderkulturs store Udbredelse. Dog naaede den yngre Stenalders Enkeltgravskultur ikke eller næsten ikke saa østlig i Nørrejylland som til Randers Amt. — Resten af Gravhøjene tilhører væsentligst Bronzealderen, ligesom mangfoldige af den yngre Stenalders Gravhøje ogsaa er bleven benyttede i Bronzealderen. Mest hører Højene hjemme paa Dyrsland, hvor enkelte Sogne rummer henv. 200. Ogsaa de øvrige Strækninger, tildels fra regnet Rovsø, Støvring og Galten Hrdr., indeh. adskillige Gravhøje, hist og her samlede i større Antal. Ogsaa gennem Oldsagsfund har Bronzealderen efterladt sig talrige Minder; et enkelt Fund fra en Broncestøbers Arbejdsplads (fremdraget 1895 ved Haag i Torsager Sogn) staar den Dag i Dag som det eneste af sin ledes Jernalderen ydet et og andet af særlig Interesse. Slags i hele Danmark. — Paa samme Maade har lige I Ørum Sogn er fundet den største, hidtil kendte kronnede Broncehalsring fra førromersk Jernalder; i Skødstrup Sogn er gjort et lille Mosefund fra Folkevandringstid, i Hvilehøj ved Randers et interessant Gravfund fra Vikingetiden. Fra alle Afsnit af Jernalderen foreligger Gravfund og andre Oldsagfund; fyldigst er dog Minderne fra den romerske Periode, hovedsagelig repræsenterende ved Lerkargrave under flad Mark, med Sæt af Mad- og Drikkekar af Ler. Stundom er slige Lerkargrave trufne dannede større eller mindre Gravpladser, saaledes ved Ryumbaard, Torsager, Rostved, Ring, Rigtrup, Schildenseje, Langkastrup og Virring; de to sidstnævnte Pladser hører til de allerstørste i deres Art fra Jylland. Ikke sjælden er paa disse Pladser tiliige fundet Urnegrave eller Brandpletter fra førromersk Jernalder; derimod fortsætter her som andetsteds i Jylland Gravpladserne sig ikke eller næsten ikke ind i de efterfølgende Afsnit af Jernalderen. Enten maa der være foregaaet Forskydninger i Bebyggelsen, eller ogsaa har Befolkningen senere valgt andre Steder til deres Gravpladser.

Efter Stednavnenes Vidnesbyrd fandtes der tre ældgamle Kulturbygder (Stednavne paa -inge) i Randers Amt; den største ved Bredderne af Fjorden og Alling Aa, og de to andre i Grenaaegnen samt i den sydlige Del af Amtet (Ø.-Lisbjerg Hrd.), hvor den sidste gik jævnt over i Aarhus Amt. Den nordlige Del af Randers Amt, som støder til Mariager Fjord, var derimod kun i ringe Grad bebygget og det samme gjaldt om

det brede Skovbælte, der næsten i en Rundkreds omgav Dyrsland og isolerede dette Landskab. Den senere Oldtidsbebyggelse har udfyldt Mellemrummene mellem disse Bygder, men Grænseskoven er først bleven brudt ved de middelalderlige Herregaardsanlæg. Paa Fortidsminder fra historisk Tid er Amtet rigt. Fra den nordlige Del er adskillige Runestene bevarede (f. Eks. Hobro, Glenstrup, V.-Tørslev, Asferg og Spentrup); i Hørning Kirke er gjort det eneste Fund af en Rest af den gamle Trækirke, og af Kirker fra romansk Tid maa navnlig fremhæves Grenaaegnenes Kridtstenskirker, visse Fraadstenskirkker og Torsager mærkelige Rundkirke i Mursten fra c. 1200. Mange af denne Tids Kirker udmærker sig ved smukke Stensulpturer, saaledes Vindblæs, Ørsted, Ølst, Vejlbj og Rimsø. I Spentrup Kirke er bevaret Kalkmalerier fra c. 1200, og i Nødager en middelalderlig Messepult. Et karakteristisk Træk for Amtet er de forholdsvis talrige Murstenskirker, der vidner om visse Egenes sene Opdyrking. Af Landklostrene er Essenbæk helt forsvundet, Glenstrup Klosterkirke er delvis ombygget, og kun Mariager Kirke staar uforandret med en Rest af Klosteret fra det 15. Aarh. Fra samme Tid stammer Skt. Mortens Kirke i Randers, mens Grenaa Kirke er noget ældre, og Æbeltoft lidt yngre; ingen af disse gotiske Kirker kan dog siges at staa i Række med Landets bedste. Derimod har Randers i »Helligaandshuset« en interessant Bygning bevaret fra det 15. Aarh. Af verdslige Levninger fra den ældste Tid kan nævnes Voldene »Dandiget« i Asferg S., »Trevolden« i Gassum S. og »Dragsmuren« paa Helgenæs samt det ældste Voidsted paa Hjelm; af Voldsteder fra Middelalderen Ulvholm i Gassum S., Østrup Bispegaard (Albæk S.), Obdrupgaard (Lyngby S.), Raneladegaard (Æbeltoft Lands.) og Høgholm, det tidligere Bjørnholm (Tirstrup S.). Den mægtige Kalvø Ruin (Bregnet S.) gaar ogsaa tilbage til Middelalderen, og den Slotsbanke, hvorpaa den ligger, er maaske tildannet i endnu ældre Tid. Randers Amts skønneste Fortidslevninger er dog dets Herregaarde fra Renæssancens Tid; de vigtigste af disse ligger i det ovennævnte Skovbælte. Til den ældste Gruppe hører Jørgen Lykkes Overgaard (Udbynder S.), Eske Broks Gl.-Estrup (Favsing S.), Jørgen Rosenkrantz' Skafføgaard (Hvilsager S.) og Rosenholm (Hornslet S.), Axel Juuls Mejlgaard (Glæsborg S.) og Anders Banners Løvenholm (Gesing S.), alle fra det 16. Aarh. Ikke meget senere er dog ved Aarhundredskiftet Benzon af Jacob Sefeld (Gerrild S.). Katholm

af Thomas Fasti (Aalsø S.) og Rugaard af Hans Arenfeld (Rosmos S.), mens en tredje Gruppe dannes af Støvringgaard (Støvring S.) fra 1622, Ryumgaard (Marie Magdalene S.) fra 1642 og Trudsholm (Kastbjærg S.) fra 1650'erne. Ogsaa Rokokoer og de følgende Stilarter er smukt repræsenterede i Konrad Reventlows Clausholm (Voldum S.), Gesinggaard (Gesing S.) fra 1747 og Møllerups Bindingsværksbygning (ombygget c. 1750) (Feldballe S.). Paa den borgerlige Ar-

kitekturs Omraade har Randers en enkelt Levning fra det 15. Aarh. og en hel Række smukke Bindingsværksbygninger fra c. 1600, mens Grenaa og Æbeltoft frembyder hyggelige Købmandsgaardsinteriører fra det 18. Aarh. Endnu skal peges paa det værdifulde Kirkeinventar fra Baroktiden i Skt. Mortens Kirke i Randers, og at Hornslet Kirke som Rosenkrantz'ernes Gravkapel har et Særpræg som næppe nogen anden Kirke.

SØDRING SOGN

(Raaby-Sødring Kommune),

Anneks til Raaby, omgives af dette, Dalbyneder og Udbyneder Sogne, fra hvilke det skilles ved Storevejle Bæk, samt Kattedagat. Kirken ligger c. 20 km Ø. for Mariager. Jorderne er, med Undt. af en Bakke i Midten, hvorpaa Sødring By ligger, lavtliggende og jævne samt skarpsandede, med store Enge og Kær (Hulmade. den tidl. Ø Æskeplet, Tangen). Sødringholm Skov og Plantage (anl. 1897, 185 ha, deraf tilpl. 137). Til Sognet hører de ubeboede Smaaøer Mellempolde (c. 14 ha) ved Indløbet til Randers Fjord. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Udbyhøj.

Befolkning i 1921: 396 (1801: 209, 1850: 279, 1901: 338), boende i 99 Gaarde og Huse. Det saml. Hartk. (1905): 100 Td.; 16 Gaarde med 84 og 58 Huse med 16 Td. Hartk., samt 3 jordløse Huse. Ejds. (1924): 1036, deraf Jordv.: 419. Areal: 1528 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 6 ha, Rug 77, Byg 50, Havre 115, Blands. til Mødenhed 45, Kartofler 35, Foderroer 73; Brak udgjorde 23 ha, Grønfoder og Græsning 734, Haver o. l. 8, Skov 328, Heder og Lyngbakker 6, Vandar. 6. Kreaturhold (1923): 11 Heste, 438 Stk. Hornkv. (deraf 212 Køer). 11 Geder, 115 Faar, 322 Svin.

I Sognet Byen Sødring (c. 1300 Sythring) med Kirke, Skole, Forsamlingshus, Brugsforen. og Andelsmejeri (opr. 1896, omændret 1907 og 1914). Saml. af Gaarde og Huse: Sødringkær; Udbyhøj og Demstrup Vase (1688 Waasehuusene) — 1. Februar 1921: 49 Gaarde og Huse med 205 Indb. (deraf 24 Gaarde og Huse med 85

Indb. i Sødring S., Resten i Raaby S.) — med Anlægsbro og Vinterhavn (2 m dyb), Færgested med Overfart til Udbyhøj paa søndre Side af Fjorden, Kro, Ml., Toldassistentst. og Telegrafst. Hovedgaarden Sødringholm (1664 Sødering Hgd.) har 28,9 Td. H., Ejds. 230, deraf Skoven 74, Jordv. 101, deraf Skoven 24; c. 607 ha, deraf Ager 138. Eng 95. Skov 276. Hede 91. — Om Fiskeri se Raaby S.

Sødring S., een Sognekommune med Hovedsognet, har s. Tingsted og hører under de s. Kredse som dette, samt 4. Udskrivningskr.' 419. Læg.d Kirken er selvvejende (fra 1921).

Kirken bestaar af Kor og Skib, Taarn mod V. og Vaabenhus (nu Gravkapel) mod S. Kor og Skib, der er lige brede, med tresidet Afslutning i Øst, er opf. af røde Munkesten i 15. Aarh. — et Sagn lader Jmfr. Gunder og Gundelil, der skal have boet paa »Sødringborg« paa Erik Ejegods Tid, opføre Kirken. Flere af de dels spids-, dels elipsebuede Vinduer er bevaerede. Senere Tilbygninger er: en Forlængelse af Skibet mod V., Taarnet (pyramideformet Tag), hvis fladloftede Underrum nu er indrettet til Vaabenhus med Indgang fra V., og det tidligere Vaabenhus (nu Gravkapel for Familien Secher). Kor og Skib har Hvælvinger, vistnok samtidige med Ydermure. Paa Hvælvingerne blev i 1902 fundet Kalkmalerier fra 1491 med Aarhusbispen Niels Clausens og hans to Forgængeres Vaaben, Fremstillinger af Mariæ Himmelkroning, Skt.